

Barbara Stelmaszczyk

Gianni Vattimo

Teksty Drugie : teoria literatury, krytyka, interpretacja nr 1 (37), 115-120

1996

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Prezentacje

Barbara Stelmaszczyk

Gianni Vattimo

Gianni Vattimo (ur. w 1936) studiował w Turynie u L. Pareysona (1954–1959) oraz w Heidelbergu u H. G. Gadamera i K. Loewitha (1962–1964). Od 1964 jest wykładowcą estetyki na Uniwersytecie Turyńskim i, od 1982, profesorem zwyczajnym filozofii teoretycznej; wykłada stale w Departamencie Hermeneutyki Filozoficznej i Technik Interpretacji na tymże Uniwersytecie. Prowadzi liczne seminaria i cykle wykładów, uczestniczy w kongresach i konferencjach naukowych na uniwersytetach europejskich i amerykańskich (Ameryki Północnej i Południowej). Jako „Visiting Professor” wykładał też w State University of New York w Albany (1972 i 1973), w Yale (1981) i w New York University (1982). Był wiceprezesem międzynarodowego *Association Internationale pour les Etudes d'Esthétique*. Jest członkiem korespondentem Turyńskiej Akademii Nauk. We Włoszech kieruje czasopismem *Rivista di Estetica*. Zasiada w komitetach naukowych czasopism włoskich i zagranicznych (*Res* — Getty Center, Los Angeles; *Filosofia* — Turyn; *Common Knowledge* — Dallas). We włoskim wydawnictwie „Laterza” od 1986 publikuje rocznik filozoficzny, którego kolejne tomy mają charakter monograficzny — *Filosofia '86* i następne (numery 1986 i 1987 ukazały się również po francusku w wydawnictwie „Seuil”). Już jego pierwsze publikacje, poświęcone koncepcjom filozoficznym Arystotelesa [II

concelto di fare in Aristotele (Koncepcja działania u Arystoteles) 1961], Heideggera [*Essere, storia e linguaggio in Heidegger (Byt, historia i język u Heideggera)* 1963, 1989], Nietzschego [*Ipotesi su Nietzsche [Hipoteza na temat Nietzschego]* 1967] i Schleiermachera [*Schleiermacher filosofo dell'interpretazione (Schleiermacher — filozof interpretacji)*, 1968], oscyływały wokół problematyki interpretacji. W późniejszych latach rozwinął badania nad Heideggerem i Nietzschem, publikując *Wprowadzenie do Heideggera* (1971, II wyd. 1982) i *Wprowadzenie do Nietzschego* (1985) oraz *Il soggetto e la maschera. Nietzsche e il problema della liberazione [Podmiot i maska. Nietzsche i problem wyzwolenia]* (1974, wyd. 1979).

Idąc za sugestiami Heideggera, Vattimo podejmuje w swoich pracach problematykę podmiotu i jego historycznego usytuowania (*Al di là del soggetto [Poza podmiotem]* 1981 i inne). W swoich studiach pisał o destrukcyjnej sile metafizyki (choćby w szkicu *Metafizyka, gwałt, laicyzacja* w tomie *Filosofia* 86), która identyfikuje byt z żywymi istotami i z przedmiotami (*enti*), bądź też z obowiązującym *de facto* porządkiem świata. W szkicach zebranych w *Etyce interpretacji* (1989) Vattimo ustosunkowuje się do trzech ważnych nurtów myślenia we współczesnej filozofii interpretacji, które są zarazem odbiciem i opisaniem obecnego stanu współczesnej kultury, a także świadectwem toczącej się dyskusji na temat „zwrotu”, czy też głębokiej przemiany (rozumianej niejednokrotnie jako kryzys), jakie kultura właśnie przeżywa, a co spolaryzowane zostało terminologicznie w opozycji: nowoczesność–postnowoczesność.

Pierwszy z nich, to teoria mówiąca o istnieniu wielości uniwersów kulturowych i uznająca rację koegzystencji tych uniwersów, co jest krańcowo odmienne od dominującej dotąd w naszej tradycji wizji kultury eurocentrycznej. Drugim ważnym akcentem we współczesnej dyskusji o kulturze jest wywodząca się od Gadamera i Lévinasa teoria dialogu przyjętego za podstawową zasadę moralności kultury. Trzecim nurtem byłaby etyka nieograniczonej komunikacji, opisana w teoriach Apela i Habermasa. Każdy z tych nurtów myśli teoretycznej jest etycznie nieobojętny. Vattimo wpisuje się w tę mapę teoretycznych orientacji z własną propozycją (ostrożnie stawianą), którą otwiera pytaniem, czy byłby możliwy jeszcze inny rozwój etyki filozofii i interpretacji, taki mianowicie, który zdołałby uniknąć implikacji metafizycznych, wciąż jeszcze obecnych — mniej lub bardziej — za-

równy w relatywizmie kulturowym, jak w moralności dialogu, oraz w teorii działań komunikacyjnych.

W wydanym w 1989 roku *Společenství přezřystým* [*Società trasparente*], przetłumaczonym na języki hiszpański, francuski, fiński, angielski i niemiecki, Vattimo odnotowuje, że koncepcja postnowoczesności i sam termin, wprowadzony dla nazwania epoki przełomu i nowych zjawisk w kulturze najnowszej, powszechnie używany, ale też często nadużywany i tak już „ograny”, że wydaje się wręcz zużyty i przeżyty, ma jednak sens i pozostaje użyteczny w opozycji do epoki (czy epok) nowoczesności, która — według niego — z kilku istotnych powodów już się skończyła. Włoski hermeneuta definiuje nowoczesność poprzez jej najistotniejszą cechę, jaką jest kult nowego i oryginalnego w sztuce, czego dalekie początki są dostrzegalne już około XV wieku, a co później łączy się z ogólniejszą perspektywą idei postępu i z uznaniem historii ludzkiej za rozwijający się proces emancypacji, stopniowego doskonalenia człowieka i świata (idee oświeceniowe, Lessingowska realizacja człowieka doskonałego etc.). W takim ujęciu wszystko to, co nowe i oryginalne, jest osiąganiem coraz wyższego stopnia na drodze do ideału. Vattimo sugeruje, że pochodną tej idei zdaje się być również, zakorzeniony do dziś w społecznym odczuciu i w codziennym użyciu językowym, walor „bycia nowoczesnym” jako pozytywnie nacechowane przeciwstawienie dla negatywnego „bycia reakcyjnym”, zaś pochwała i „niemal błogosławieństwo” bycia nowoczesnym charakteryzuje całą nowoczesną kulturę. Idea historii progresywnej nie tylko zakłada istnienie jakiegoś idealnego, absolutnego punktu dojścia, ale też wpisana w nią idea postępu pociąga za sobą, wręcz wymusza, pojmowanie historii jako *j e d n e j*, istniejącej tylko w liczbie pojedynczej i widzianej z jednego punktu widzenia. Łączy się to z założeniem istnienia centrum (wyznaczanego przez ten punkt widzenia), wokół którego porządkują się zdarzenia, a bez którego idea postępu nie ma racji bytu. W historii kultury nowoczesnej jest to oczywiście punkt widzenia eurocentryczny (Zachód jako centralna strefa dyktująca zdarzeniom perspektywę i oceny), wedle którego całą resztę świata traktuje się jako istniejącą „poza”; jako „prymitywnych”, czy (co wymowne terminologicznie) jako narody „rozwijające się”. Vattimo przypomina, że filozofia przełomu XIX i XX wieku poddała radykalnej krytyce ten projekt jednolitej historii i ujawniła jego ideologiczny charakter. Jednakże współczesny kryzys historii jako jednolitego ciągu zdarzeń oraz kryzys idei postępu wynika, zdaniem włoskiego filo-

zofa, nie tylko z teoretycznych przewartościowań, lecz głównie jest skutkiem buntu narodów znajdujących się „poza” strefą centralną. Bunt ten obalił system kolonialny i wymusił dostrzeżenie odmiennej perspektywy widzenia „tamtych” narodów, nie poddającej się skali eurocentrycznych ocen. Drugim czynnikiem poświadczającym ten potrójnie złożony rozpad: jednolitej historii, idei postępu i ery nowoczesności, jest fakt nadejścia czasów „społeczeństwa komunikacji”, epoki *massmediów* i wszystkiego tego, co określa się mianem telematyki, a czemu Vattimo przypisuje determinującą rolę w przejściu do postnowoczesności. W konsekwencji bowiem wielkiej różnorodności głosów i obrazów różnych kultur i subkultur (przekazywanych przez *massmedia* nieomal równocześnie z czasem realnego dziania się samych przekazywanych wydarzeń) powstaje swoisty, pluralistyczny chaos informacyjny, a wraz z nim wielość wyobrażeń rzeczywistości, co oznacza, że myślenie o jakiejś jednej, jednolitej idei realności istniejącej poza tymi obrazami staje się niemożliwe. Ujawnia to w oczywisty sposób interpretacyjny charakter naszego widzenia świata rozbijając nieodwracalnie jego jedność. Według tezy Vattimo:

w społeczeństwie mediów, na miejscu pewnego ideału emancypacyjnego ukształtowanego na założeniu, że możliwe jest osiągnięcie świadomości w pełni zrozumiałej, wytłumaczonej — doskonałej świadomości tego, kto dobrze wie, jak się rzeczy mają (czy to byłby Duch Absolutny Hegla, czy człowiek nie będący już niewolnikiem ideologii — jak to widział Marks), powstaje ideał innej emancypacji, który za własną podstawę ma raczej oscylowanie, wielorakość, a więc erozję samej „zasady rzeczywistości”.

[*La societa trasparente*, s. 15]

Zarówno z powyższego fragmentu, jak i z innych tekstów Vattimo można odczytać myśl, że w wyniku historyczno-politycznych oraz technicznych przemian, jakie dokonały się w świecie, epoka, w której dzisiaj żyjemy, a która jest rezultatem tych przemian, unicestwienia nasz dotychczasowy sposób myślenia o rzeczywistości i o historii. Zaciera i wypiera dawne sensy tych dwu bardzo — by tak powiedzieć — zakorzenionych w nas pojęć. Sytuacja, w której się znaleźliśmy, jest zanurzeniem w wielości, co oznacza, że jest to oscylowanie pomiędzy różnymi punktami widzenia, krzyżowanie się spojrzeń, ciągła kontaminacja obrazów i ich płynność. Zarazem, przy próbie tworzenia jakiegokolwiek subiektywnej wizji świata, jesteśmy zmuszeni do brania tego wszystkiego pod uwagę, czujemy się uwikłani w wielorakość, co czyni tę wizję z konieczności graniczną i wciąż ruchomą — i co niweczy dawną zasadę historyczności: dobrze osadzonej, wpisanej w jakieś ramy, o stabilnych punktach odniesienia. Zanikanie sen-

su historii dokonuje się zatem poprzez rozpraszenie i uchylanie samej jej zasady, powodując tym samym nasze przekraczanie historii, naszą nową emancypację, możliwą z powodu istnienia wielości uniwersów i wielości historii, wciąż wielorako i niemal równocześnie nam unaocznianych. Jest to równoznaczne z niemożnością dalszego uzasadniania dotychczasowej, wąsko pojmowanej idei historycyzmu i z kresem wiary w obiektywność historii.

Vattimo podaje i rozwija te wątki myśli Nietzschego i (zwłaszcza) Heideggera, z których wyrasta współczesna ontologia hermeneutyczna (w znaczeniu teorii egzystencji rozumianej jako interpretacja). Stawia on tezę, wedle której tym, co zasadniczo określa epokę postnowoczesną jest pewna transformacja bytu i samego pojęcia bytu. Nawiązując do Heideggera postuluje filozoficzne rozważenie tego, co zgodnie z terminologią późnego Foucaulta nazywa „ontologią aktualności”. Zapożyczając sam termin nadaje mu jednak nieco odmienne od Foucaultowskiego znaczenie. Vattimo skupia się przede wszystkim na wysiłku wyjaśnienia, co oznacza byt w sytuacji obecnej (przy całej świadomości, że również termin „sytuacja obecna” jest niejasny i problematyczny). Autor *Słabej myśli* wyraża opinię, że cała trudność zrozumienia istoty i sensu bytu łączy się z faktem historycznego usytuowania podmiotu rozważającego byt. Od początków filozofii usiłowano wyjaśnić sens bytu właśnie w związku z konkretną historyczną sytuacją mówiących. Tymczasem metafizykę, czyli filozofię europejską od przedsokratejczyków do Nietzschego, należy — w perspektywie ustaleń Heideggerowskich — postrzegać jako myślenie, które rozwijało się w perspektywie „zapomnienia bytu” wskutek stopniowej eliminacji z obszaru własnych zainteresowań kwestii historycznego usytuowania podmiotu. Oznaczało to tym samym zagubienie istoty sensu bytu. W wielu miejscach Vattimo komentuje i rozwija Heideggerowską koncepcję bytu jako dziania się i Heideggerowskie sugestie co do możliwości przekroczenia metafizyki (np. w *La fine della modernità [Kres nowoczesności]* 1985). Byt nie może być rozumiany jako dany przedmiotowo i poprzedzający zastosowanie „schematów konceptualnych”, lecz można o nim mówić tylko na poziomie zdarzeń. Byt nie jest więc przedmiotem, lecz jest stawaniem się oraz w stawaniu się. Byt nie jest we właściwym sensie tego słowa, lecz dzieje się, jest wydarzeniem, podczas którego człowiek i świat, podmiot i przedmiot wchodzi z sobą w relacje. Tylko w takiej perspektywie, według Vattimo, ma sens identyfikacja filozofii z socjologią, lub lepiej: z ontologią aktualnej sytuacji, w której

znaczenia bytu są wciąż na nowo uruchamiane. Zaproponowana przez niego koncepcja „słabej myśli” [*Il pensiero debole (Słaba myśl)*] — zbiór szkiców różnych autorów, które G. Vattimo zredagował wraz z P. A. Rovattim, miał już, począwszy od r. 1983 — osiem wydań] znalazła rozwinięcie w następnych jego studiach i książkach, także tych najnowszych [*La società trasparente (Społeczeństwo przejrzyste)* 1989; *Le mezze verità (Półprawdy)* 1989; *Etica dell'interpretazione (Etyka interpretacji)* 1989, przeł. na francuski i hiszpański; *Filosofia al presente (Filozofia obecnie)* 1990, *Oltre l'interpretazione. Il significato dell'ermeneutica per la filosofia (Ponad interpretacją. Znaczenie hermeneutyki dla filozofii)* 1994]. Rozważania dotyczące socjologicznego nachylenia współczesnej filozofii (co określa terminem „impresjonizmu socjologicznego”) oraz koncepcja „słabej ontologii” czy „ontologii aktualności” jako ontologii „osłabienia pryncypium rzeczywistości” — dostarczają według Vattimo filozoficznych racji dla preferowania demokratycznego, tolerancyjnego i liberalnego społeczeństwa, przeciw uroszczeniom postawy metafizycznej, znamionującej epokę nowoczesną. Vattimo przywołuje myśl Nietzschego i Heideggera w przekonaniu, że dostarcza ona narzędzi dla zrozumienia właśnie tego nowego emancypacyjnego sensu, jaki zawiera się w fakcie kresu nowoczesności i jej idei historii. Proponuje on stworzenie etyki interpretacji, która wychodzi od świadomości zaniku metafizyki i świadomości rozpadu krańcowo rozumianej historyczności egzystencji ludzkiej. Uznając hermeneutykę za współczesną *koiné*, za wspólny sposób mówienia i myślenia o kulturze, a także wskazując na jej związki z postnowoczesnymi cechami dzisiejszego społeczeństwa, Vattimo–hermeneuta proponuje koncepcję nowej etyki, która w zlaicyzowanych znaczeniach powracałaby do uniwersalistycznych wymagań etyki tradycyjnej i jednocześnie do ascetycznego rygoru moralnego — obu przewartościowanych w duchu myśli filozoficznej Nietzschego, Heideggera i Schopenhauera.